

Чичиркіна Світлана Павлівна – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

СПОСОБИ ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На підставі системного аналізу способів приховування злочинів запропоновано класифікацію способів приховування злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: приховування злочинів; способи приховування злочинів; наукова класифікація; способи приховування злочинів у сфері службової діяльності.

На основе системного анализа способов сокрытия преступлений предложена классификация способов сокрытия преступлений в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: сокрытие преступлений; способы сокрытия преступлений; научная классификация; способы сокрытия преступлений в сфере служебной деятельности.

Classification methods of concealment of crimes in the field of duty activity on the basis of systems analysis methods of concealment of crimes is offered.

Keywords: concealment of crimes; methods of concealment of crimes; scientific classification; a methods of concealment of crimes in the field of official activity.

Українська держава здійснює зовнішні та внутрішні функції через органи державного управління, ефективна діяльність яких є запорукою забезпечення потреб громадянського суспільства. У зв'язку з цим, серйозну суспільну небезпеку становлять злочини у сфері службової діяльності.

Злочинна діяльність має складний багаторівневий характер, дослідити який можна лише з допомогою системного аналізу елементів, що її утворюють. Підвищена увага до способів приховування злочинів у сфері службової діяльності зумовлена тим, що ці способи надзвичайно різноманітні і швидко змінюються, їх доповнюють й вдосконалюють злочинці та їх оточення.

Питання, пов'язані з аналізом способів учинення та приховування злочинів, досліджували В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Гавло, О. Г. Гельманов, М. В. Даньшин, С. М. Зав'ялов, Г. Г. Зуйков, В. М. Карагодін, Н. В. Кручиніна, А. М. Кустов, В. П. Лавров, І. М. Лузгін, В. О. Овечкін, В. В. Трухачов, М. С. Уткін, В. В. Чурпіта, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов та ін. Водночас комплексного дослідження способів приховування злочинів у сфері службової діяльності не здійснено, що є певною прогалиною в методиці розслідування цих злочинів. Ефективним у науковому та практичному аспектах є аналіз способів приховування службових злочинів з використанням системного підходу й криміналістичної класифікації. Тому метою цієї статті є розроблення на основі аналізу способів приховування злочинів класифікації способів приховування злочинів у сфері службової діяльності.

Спосіб приховування злочину – це заснований на реалізації системи об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності комплекс дій чи бездіяльність особи, що приховує злочин до, у момент або після вчинення злочину [1, с. 232].

Приховування злочину можна визначити як діяльність, спрямовану на перешкоджання розслідуванню шляхом приховання, знищення, маскуванню чи фальсифікації слідів злочину, злочинця, а також засобів і знарядь учинення злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом. Діяльність за таких умов охоплює не лише активну форму людської поведінки – дію, а й пасивну – бездіяльність.

У наукових джерелах неодноразово робили спроби класифікувати способи приховування злочинів за різними підставами. Водночас найбільшу увагу приділено їх класифікації за змістовними ознаками. Класифікація способів приховування злочинів за цим критерієм має важливе криміналістичне значення, тому що саме змістовна сторона

визначає специфіку процесів слідоутворення під час реалізації конкретного способу приховування злочину.

Одну з перших класифікацій приховування злочинів запропонував В. О. Овечкін, який розділив способи приховування злочинів на дві групи: 1) способи, які полягають у перешкоджанні отриманню органами досудового слідства інформації про злочин; 2) способи, що полягають у перешкоджанні отриманню органами досудового слідства інформації про злочин і надання замість неї неправдивої інформації [2, с. 7].

До першої класифікаційної групи автор відніс переміщення матеріальних джерел інформації про злочин; їх маскуванню; укриття та знищення матеріальних, подекуди й ідеальних джерел інформації про злочин; ухилення від явки в слідчий орган; відмову від давання показань; негативний вплив на осіб, які володіють інформацією про злочин. До другої групи віднесено: фальсифікацію, інсценування; завідомо неправдиве повідомлення з метою приховування злочину [2, с. 7–8].

Водночас такий підхід ученого порушує правила наукової класифікації [3, с. 9–12], оскільки друга група способів приховування є підгрупою (видом) першої. Крім того, деякі способи перешкоджання отриманню органами досудового слідства інформації про злочин можуть також передбачати надання замість неї неправдивої інформації (наприклад, негативний вплив на осіб, які володіють інформацією про злочин), що знову порушує правила наукової класифікації.

Цікаву класифікацію способів приховування злочинів запропонували Н. В. Кручиніна та В. І. Шиканов, обравши критерієм класифікації зміст поняття “маскування”, а саме комплекс дій, здійснюваних злочинцем, щоб увести в оману правоохоронні органи щодо події злочину, своєї участі в ньому або інших обставин, які мають значення для встановлення істинних обставин події, що розслідується. Маскування є поняттям родовим і включає в себе:

1) приховування – застосування таких дій і прийомів, які виключають або ускладнюють виявлення слідів злочину та злочинця;

2) імітацію – створення демаскуючих слідів й ознак, властивих реальним об'єктам процесу, явищ (різновидом імітації є інсценування);

3) симуляцію – удавану хворобу, агравацію – перебільшення хворобливих явищ, дисиміляцію – умисне приховування хворим симптомів хвороби;

4) фальсифікацію – створення підроблених матеріальних об'єктів або певну зміну наявних об'єктів з метою видати їх за справжні;

5) демонстративні дії, епатовану поведінку, що відволікає увагу від учинків, які прагнуть замаскувати [4, с. 124–125].

Н. В. Кручиніна та В. І. Шиканов уважають, що внаслідок такого поділу можна виокремити такі види приховування: злочину в цілому; слідів злочину; знарядь злочину; засобів учинення злочину; факту участі певної особи в учиненні злочину [4, с. 125].

Таку класифікацію, на нашу думку, можна вважати правильною, адже український законодавець, визначаючи зміст пособництва у злочині, зазначає, що “пособником є особа, яка... заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину” (ч. 5 ст. 27 Кримінального кодексу України) [5, с. 10].

Класичну класифікацію способів приховування злочинів запропонував Р. С. Белкін, який виокремив їх на такі групи приховування:

- 1) шляхом замовчування інформації та (або) її носіїв;
- 2) шляхом знищення інформації та (або) її носіїв;
- 3) шляхом маскуванню інформації та (або) її носіїв;
- 4) шляхом фальсифікації інформації та (або) її носіїв;
- 5) змішані способи (інсценування) [6, с. 212–213].

Розвиваючи цю класифікацію, М. В. Даньшин наводить більш детальну диференціацію способів приховування злочинів, а саме: 1) переміщення, що становить собою безпосередній відхід злочинця з місця злочину або зміну місця перебування суб'єкта злочину, а також зміну місця розташування об'єкта, що має відношення до справи (труп із місця вбивства переміщають в інший район); 2) приховування інформації та (або) її носіїв; 3) знищення інформації та (або) її носіїв; 4) маскуванню інформації та (або) її носіїв; 5) фальсифікація інформації та (або) її носіїв; 6) неправдиве

алібі; 7) інсценування; 8) учинення іншого злочину; 9) опосередковане приховування (“сліпе” приховування, за якого людину використовують без попередження, вона не підозрює, що досягає чужих цілей; залучення й використання з метою приховування злочинів невинних форм поведінки); 10) симуляція – надання неправдивої інформації, відомостей, пов’язаних із станом здоров’я, з метою ухилення від відповідальності; 11) приховування, що ґрунтується на впливі – фізичних або психічних діях, спрямованих проти співучасників, свідків, потерпілих, з метою перешкодити повідомленню інформації про злочин або схилити до відмови від дачі показань; 12) комплекс двох і більше способів приховування злочину (як з однієї групи способів, так і з різних) [7, с. 9–10].

Дослідник приховування злочинної діяльності В. В. Трухачов запропонував “розгорнуту” класифікацію способів приховування злочинної діяльності з урахуванням їх змістовної сторони:

1) способи приховування злочинної діяльності, спрямовані на мінімізацію відтворення криміналістично значущої інформації. Зокрема, до них належать: учинення розвідувальних і тренувальних дій з метою максимально швидкої та ефективної реалізації злочинної діяльності; обрання такого способу вчинення злочину, який веде до мінімального відтворення криміналістично значущої інформації; добір місця й часу вчинення злочину, що забезпечить мінімальну можливість присутності свідків, потенційних носіїв криміналістично значущої інформації, тощо;

2) способи приховування злочинної діяльності, спрямовані на зменшення обсягу інформації, яку відтворюють: знищення (повне або часткове) криміналістично значущої інформації; знищення матеріальних носіїв криміналістично значущої інформації; знищення людей – джерел ідеальних слідів злочину; зниження джерел і носіїв криміналістично значущої інформації; тимчасове припинення злочинної діяльності тощо;

3) способи приховування злочинної діяльності, спрямовані на дезорієнтацію розслідування суб’єктів криміналістичної діяльності: давання завідомо неправдивих показань; висування неправдивих версій; наведення виправдувальних мотивів; створення інсценування; фальсифікація криміналістично значущої інформації тощо;

4) способи приховування злочинної діяльності, спрямовані на віддоказово значущої інформації, отриманої та зафіксованої суб’єктами розслідування та судового розгляду: дискредитація носіїв криміналістично значущої інформації; дискредитація об’єктивності змісту криміналістично значущої інформації; дискредитація процедури отримання доказової інформації;

5) способи приховування злочинної діяльності, спрямовані на позбавлення можливості певних працівників органів кримінальної юстиції проводити розслідування та судові розгляди: дискредитація слідчих та інших суб’єктів; схилення слідчого та інших суб’єктів криміналістичної діяльності до зради; примушування слідчого та інших суб’єктів криміналістичної діяльності до відмови від отримання й фіксації криміналістично значущої інформації у справі або її неправильної оцінки тощо [8, с. 68–70].

Важливу криміналістичну значущість мають й інші класифікації способів приховування злочинів. Так, критерієм може бути спосіб зв’язку між діями (бездіяльністю), спрямованими на приховування злочину, й об’єктом цих дій, яким є криміналістично значуща інформація, що міститься на тих чи інших носіях. За цим критерієм способи приховування злочинної діяльності класифікують на безпосередні й опосередковані.

У першому випадку особа, яка здійснює приховування злочинної діяльності, безпосередньо впливає на криміналістично значущу інформацію, що міститься на певному носіїві: злочинець спотворює обличчя трупа для того, щоб ускладнити ідентифікацію особи; знищує фрагменти слідів пальців рук, залишених на місці події, тощо.

У другому випадку між особою, яка має намір приховати злочин і криміналістично значущу інформацію, виникає “проміжна ланка”, зазвичай, це певний носій вербальної криміналістично значущої інформації. Приховування цієї діяльності виконують не прямо, а опосередковано, через “посередництво” такого носія: наприклад, жертва злочину під впливом погроз з боку злочинця відмовляється від давання показань або дає неправдиві показання.

Залежно від спрямованості діяльності особи, яка приховує криміналістично значущу інформацію, способи приховування поділяють на пасивні й активні. У першу категорію входять способи, які полягають, насамперед, у приховуванні інформації. Володіючи такою інформацією, особа ухиляється від повідомлення про неї іншим суб’єктам, не застосовуючи при цьому активні “наступальні” дії. Таке пасивне приховування може виявлятися у відмові свідків і потерпілих від давання показань під час провадження досудового слідства. Відповідно, у другу групу входять способи, які полягають в активному нав’язуванні “своєї гри”, перехопленні ініціативи, введення в оману осіб, які мають намір установити обставини досліджуваної події. Як правило, такі дії супроводжують маскуванням, фальсифікацією криміналістично значущої мовної інформації, вони можуть мати і відкритий агресивний характер, коли йдеться про вплив на носія вербальної інформації.

Для злочинів у сфері службової діяльності характерно приховування злочину в цілому (для всіх деліктів), приховування факту участі посадової особи в злочині (зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, видавання завідомо неправдивого документа, одержання та провокація хабара), приховування слідів злочину (службове підроблення).

Головними способами приховування службових злочинів є: фальсифікація обліку й звітності; внесення змін до документів; заміна або виготовлення фіктивних документів; знищення документів; штатні переміщення; знищення матеріальних слідів злочину; підписання актів здачі-прийняття замовлених послуг без їх існування тощо.

Крім того, такий злочин як службове підроблення сам є способом приховування інших злочинів у сфері службової діяльності, наприклад, зловживання владою і службовим становищем, перевищення влади і службових повноважень, хабарництво та ін.

Способи приховування залежать також від сфери діяльності посадової особи. Так, незважаючи на різноманіття державних структур, способи приховування хабарництва досить типові. Зокрема, Я. Є. Мишков визначає такі:

підроблення в документах або виготовлення нових про прийом на роботу, організацію нових посадових структур;

виправлення дат, підроблення підписів у документах, які фіксують відкриття приватних підприємств, тощо;

підготовка неправомірних управлінських рішень про надання монопольного права торгівлі нафтопродуктами або електроенергією;

виготовлення документів на аукціонну ціну будинків і споруд, що приховують недоліками останніх, яких насправді немає;

поширення відомостей про сувору дисципліну й непідкупність окремих чиновників установи з метою створення маскувальної “ширми” тощо [9, с. 11].

На основі аналізу матеріалів 140 кримінальних справ про хабарництво встановлено такі способи приховування злочину: використання посередників; знищення (фальсифікація) слідів злочину; організація неправдивого алібі; оформлення фіктивних договорів; оформлення предмета хабара як офіційну виплату, виграш, благодійний внесок та ін.

Досліджуючи способи приховування злочинів у сфері злочинної діяльності ми дійшли висновків, що за часом здійснення можна виокремити три групи способів: які здійснюються під час підготовки до службового злочину; які здійснюються у момент і після вчинення суспільно небезпечного діяння; які здійснюються у разі підозрювання посадової особи у протиправній діяльності.

Готуючись до вчинення службового злочину, особа заздалегідь учинює дії щодо його приховування, а саме:

підшукує посередника;

відкриває банківський рахунок на ім'я одного з родичів або близької особи;

складає фіктивні документи про наявність боргу, виграш, сплату послуг тощо;

готує неправдиве алібі та ін.

Щоб приховати злочин у момент його вчинення, а також після нього, службова особа:

здійснює конспіративні заходи (місце отримання хабара визначає безпосередньо перед його передаванням, замикає службовий кабінет, де будуть надані протиправні послуги, змінює зовнішність, щоб у подальшому потерпілий не міг впізнати суб'єкта злочину);

знищує або підроблює документи, виготовляє нові;

знищує матеріальні сліди злочинних дій;

звільняється з установи, переходить на іншу посаду тощо.

У разі висунення правоохоронними органами підозри певній особі щодо вчинення службового злочину, вона може приховувати свої протиправні дії шляхом:

примушування свідків і потерпілих до відмови від наданих показань або їх зміни на вигідні для злочинця;

знищення наявних документів, предметів, які можуть містити ознаки вчиненого службового злочину;

переховування від органів розслідування злочину;

відмова від давання показань, давання завідомо неправдивих показань, зокрема наведення неправдивого алібі;

симуляція психічного розладу або іншого захворювання;

вплив на особу, яка проводить розслідування, за допомогою корумпованих зв'язків в органах влади й управління та у правоохоронних структурах;

спроба підкупу слідчого;

створення перешкод для проведення розслідування тощо.

Запропонована класифікація є практично значущою під час розкриття злочинів у сфері службової діяльності внаслідок виявлення ознак приховування, оскільки відображає закономірності розвитку дій щодо приховування злочину, висвітлює зв'язки між подією злочину та діями посадової особи з готування, учинення та приховування протиправного діяння.

Класифікація способів приховування злочинів у сфері службової діяльності допомагає проведенню організаційних заходів і тактичних прийомів перевірки вповноваженими особами інформації про службові злочини, виявлення латентних правопорушень у цій галузі. Це сприяє впорядкуванню системи тактичних прийомів, підвищенню ефективності слідчих дій, плануванню роботи з розслідування злочинів, висуненню версій.

Глибоке й повне вивчення запропонованих способів приховування злочинів у сфері злочинної діяльності дасть змогу оптимізувати процес їх розкриття та розслідування: вичленувати ознаки приховування, провести діагностику, визначити, який вид приховування використано, і на цій основі своєчасно й тактично грамотно визначити та застосувати як попереджувальні, так і нейтралізаційні заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : [навч. посіб.] / [В. П. Бахін, В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов та ін.] ; за ред. О. М. Джужі. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2010. – 524 с.
2. Овечкин В. А. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками / Овечкин В. А. – Х. : Харьков. юрид. ин-т, 1975. – 64 с.
3. Белкин А. Р. Криминалистические классификации / Белкин А. Р. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 93 с.
4. Кручинина Н. В. Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве / Н. В. Кручинина, В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – 200 с.
5. Кримінальний кодекс України. – Офіц. текст. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 240 с.
6. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Белкин Р. С. – [2-е изд., доп.]. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
7. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Максим Валерійович Даньшин. – Х., 2000. – 19 с.
8. Трухачев В. В. Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности / Трухачев В. В. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – 224 с.
9. Мишков Я. С. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ярослав Євгенович Мишков. – Х., 2005. – 16 с.